

licet convenient, quod utraque respicit debitum Dei, tamen strictius ac rigorosius videtur esse debitum pœnitentiæ quam religionis. Quod ita potest explicari, nam duplex jus ex parte Dei considerare possumus: unum, quod habet tanquam proprius et peculiaris dominus, vel famæ suæ, vel honoris, vel aliorum rerum externarum, ad quod specialiter pertinet dominium vitæ et mortis humanæ, et jurisdictio suprema quam in omnes homines habet ad præcipiendum, etc. Aliud jus est, quod præcise ratione suæ excellentiæ, potentiæ et operationis habet, ut ab omnibus colatur et honoretur. Ex quibus duobus juribus primum videtur rigorosius, et inducere quamdam majorem rationem debiti. Unde etiam violatio prioris juris videtur esse ex genere suo magis propria injuria, seu injustitia contra Deum. Quomodo dixit D. Thomas 2. 2, q. 94, art. 5, ad 1, occidere seipsum esse actum injustitiæ contra Deum, quod videtur intelligendum de altiori injustitia quam sit contra hominem. Quia sicut dominium Dei in vitam hominis altius est, ita violatio illius domini est injustitia altioris et gravioris rationis. Sic etiam in speciali disputatione de justitia, sect. 2, dixi infamationem Dei, vel detractionem de Deo esse propriissimam injuriam Dei altioris rationis quam sit erga homines. Unde dici potest non solum injuria, sed plusquam injuria, ut in simili loquitur Cajetanus 2. 2, quæst. 57, art. 4. Igitur, juxta has duas considerationes divini juris, videntur satis probabiliter distinguere duo genera virtutum, unum religionis, quod reddit Deo debitum ratione excellentiæ suæ; aliud, quod illæsum servat jus divinum in tota latitudine domini, et jurisdictionis ejus, quod dici potest esse ejusdem strictioris justitiæ, ad quam pertinet pœnitentia.

11. *Secundo probatur ex diverso genere actuum, et inæqualitate debiti.* — Potest præterea discrimen aliud inter hæc duo genera virtutum considerari: nam hæc virtus, quam generico nomine justitiam ad Deum appellamus, per se non exercet erga Deum, saltem ex necessitate, actum positivum in effectu, seu objecto aut materia, sed solum in affectu, quia ex vi talis virtutis homo declinat ab omni injuria Dei, habetque affectum conservandi illæsum jus divinum. Religio autem per se postulat ex parte objecti et materiæ positivos actus quibus colatur Deus, gratiæ agantur, etc. Tamen, supposita læsione justitiæ divinæ priori modo sumptæ, ipsamet obligat ad positivos

actus, quibus illa injuria recompensetur, et ad æqualitatem reducatur, quoad fieri possit. Et ideo tales actus censentur esse præcipui in tali virtute, et ab illis maxime denominatur pœnitentia. Hinc ergo intelligitur altius et rigorosius esse debitum prioris justitiæ quam religionis, licet utrumque proprium et gravissimum sit. Nam respectu superioris, et maxime Dei, majus est debitum non violandi jura ejus, et non inferendi illi injuriam, quam sit reddendi ei cultum positivum, et demonstrationem servitutis. Eademque ratione debitum recompensandi injuriam, quod est proprium pœnitentiæ, ut sic, videtur ex suo genere altius quam sit debitum colendi (ubi injuria non præcesserit), solum ex observantia debita tali excellentiæ.

12. *Tertio probatur ex inæqualitate solutionis utriusque virtutis.* — Tandem in constituenda æqualitate videtur esse alia diversitas inter has virtutes. Nam respectu Dei potentior est homo ad injuriam faciendam, quam ad resarciendam, ut in 1 tomo tertiæ partis, disput. 4, late tractavi. Nam homo per se potest injuriam facere Deo suo modo infinitam, recompensare autem æqualitatem non potest, non solum per seipsum, suisque viribus (sic enim in hoc negotio nihil potest), sed nec per auxilium gratiæ, quia semper infinite distat a persona offensa, ex qua magnitudo injuriæ pensatur. Quocirca, si homo consideretur antequam injuriam Deo inferat, peccando in ipsum eumque offendendo, non potest proprie per justitiam ad Deum æqualitatem aliquam cum illo constituere, sed ad summum potest non facere summam inæqualitatem, abstinendo ab omni injuria Dei, quantum est ex affectu, et propensione talis virtutis. Quod idcirco addo, quia homo per se neque hoc simpliciter potest, nisi per Dei gratiam sibi donetur. Postquam autem homo injuriam in Deum commisit, etiamsi per illam virtutem ad recompensandam injuriam afficiatur, et hoc intendat, non potest quidquam facere, quo æqualiter tale debitum solvat; tum quia non solum habet naturalem conditionem infimam suæ personæ, sed etiam superadditam indignitatem peccati; tum etiam quia infinitis aliis titulis Deo debet, quidquid in satisfactionem offerre illi potest. At vero religio, seclusa omni culpa et injuria, potest aliquid Deo reddere pro suo debito, quod licet non sit omnino æquale, saltem continet aliqualem solutionem primi debiti ad Deum, et in eo solvendo servat æqualitatem, quam po-

test. Hæc ergo videntur sufficere ad intelligendam differentiam aliquam essentialem inter has virtutes. Quia vero communiter non solent distingui virtutes quæ justitiam quamdam ad Deum servant, nisi sub nomine pœnitentiæ et religionis, ideo his nominibus semper utemur. Et omnes actus, qui ad pœnitentiam proprie non spectaverint, sub religione comprehendemus, et eandem proportionem in pertractandis vitiis religioni contrariis observabimus.

CAPUT VIII.

AN VIRTUS RELIGIONIS SIT UNA SECUNDUM SPECIEM ULTIMAM, VEL SOLUM SECUNDUM GENUS CONTINENS SUB SE PLURES SPECIES.

1. Hæc quæstio de unitate, vel de distinctione specifica virtutum et habituum difficilem habet resolutionem, quia valde difficile est ultimam rerum differentiam cognoscere, et proxima motiva internorum actuum, et uniuscujusque rationes exacte discernere, et ideo proponam utriusque partis verisimiles rationes, et unicuique liberam opinandi facultatem relinquam; brevissime tamen quid mihi vel consultius, vel verisimilius videatur, insinuabo.

2. *Ea sententia quæ religionem genericam astruit, eique varias subjicit species suadetur.* — *Prima ratio ex diversis rationibus debiti.* — Quod ergo hæc virtus una tantum genere sit, et sub se plures species contineat, hæc potissimum suadet videntur. Primum, quod virtutes, quæ reddunt debitum alteri, juxta varias rationes debiti distinguuntur; sed intra latitudinem religionis inveniuntur debita diversarum rationem; ergo et virtutes. Major est divi Thomæ prima secundæ, quæstione sexagesima, articulo 3, ubi ex diversa ratione debiti concludit, esse plures virtutes circa operationes. Sunt autem verba ejus notanda: *Sed debitum non est unius rationis in omnibus, aliter enim debetur aliquid æquali, aliter superiori, et aliter minori; et aliter ex pacto, vel ex promisso, vel ex beneficio suscepto. Et secundum has diversas rationes debiti, sumuntur diversæ virtutes.* Et similem fere doctrinam habet 2. 2, quæstione octogesima. Et ratio est, quia si ratio debiti formaliter respicitur a virtute, profecto diversa ratio debiti facit formalem distinctionem in objecto, et consequenter in ipsa virtute. Minor autem probatur ex iisdem verbis D. Thomæ. Nam

licet in religione non inveniatur prima diversitas ex parte personæ cui debitum solvit, quia semper est ad superiorem, tamen altera diversitas ex titulo ipsius debiti hic invenitur. Nam aliquid debetur Deo ex pacto, seu promisso, aliquid ex beneficio accepto, aliquid etiam ex vi solius excellentiæ ejus. Confirmatur, quia similis varietas debiti erga proximum sufficit ad distinctionem virtutum circa eundem; nam debitum ex pacto solvit justitia, ex promissione fidelitas, ex beneficio gratitudo, ex dignitate personæ observantia.

3. *Secunda ratio ex universitate specifica habituum.* — Secundo arguor, quia in hac virtute sunt plures habitus specie distincti; ergo et plures virtutes. Patet consequentia, quia omnes illi habitus sunt virtutes essentialiter: ergo si in propriis differentiis specificis distinguuntur, plane distinguuntur in specie virtutes, et consequenter sunt plures virtutes essentialiter. Antecedens patet, quia supra dictum est inveniri in hac virtute actus specie distinctos ex diversa honestate proximi objecti, quorum unus ex alio non oritur, nec habent inter se connexionem, sed solum genericam convenientiam in ratione cultus divini, ut sunt vovere, vel jurare, orare, sacrificare. Quilibet autem ex his actibus est sufficiens ad generandum habitum, et habitus, qui per unum fit, non recipit ab actu alio, specie diverso, augmentum vel promptitudinem aliquam circa suum actum; sed hoc est sufficiens signum distinctionis habituum, ut generatim dictum est in Metaphysica, disputatione quadragesima quarta, sectione 11. Ergo unusquisque ex his actibus generat simplicem habitum distinctum ab alio, atque adeo distinctam virtutem.

4. *Tertia ratio sumitur a distinctione religionis a pœnitentia et obedientia.* — Ultimo argumentari possumus, quia in duobus proxime præcedentibus capitulis ostendimus distinctionem religionis a pœnitentia et obedientia, ex diversis debitis respectu ipsiusmet Dei, vel ex diverso modo, aut motivo solvendi vel implendi debitum. Sed non videtur intercedere minor ratio distinctionis inter debitum, verbi gratia, quod consurgit ex promissione jam facta Deo, et cultum redditum promittendo, nam illud prius est plane magis rigorosum, et legale, et necessarium ad honestatem morum, et fortasse est ejusdem justitiæ superioris ordinis: debitum autem, quod ante promissionem potest considerari in ipsa promissione, nec justitiæ est, nec rigorosum, nec necessarium ad honestatem morum, sed ex quadam

decentia et voluntario cultu; ergo fere similis ratio distinctionis hic intervenit.

5. *Altera pars quæstionis quæ simplicem religionis habitum, et infimam speciem credit, proponitur ac præfertur.* — Contrariam partem, nimirum, unicum esse et simplicem religionis habitum, unamque virtutem, quæ totum id, quod generali nomine divini cultus comprehenditur, exhibet Deo, suadet imprimis auctoritas D. Thomæ, nam ita videtur sentire in dicta quæst. 81, art. 3 et 4, quem etiam ita intelligunt et sequuntur Cajetan., Valent., Aragon. et alii moderni, et hoc etiam supponit Soto, libro 7 de Justitia. Unde idem D. Thomas, proxima quæst. 80, licet respectu hominum veritatem, gratitudinem et observantiam distinguat, de religione nihilominus semper loquitur, ut de una tantum virtute, eique tribuit omnes illos actus orandi, vivendi, et solvendi votum, adorandi, sacrificandi, etc. Et similiter in 1. 2, quæst. 60, et ubique, de hac virtute loquitur, ut de una tantum, eodemque modo loquuntur alii Theologi in 3, distinct. 9.

6. *Prima ratio.* — Accedit ratio satis congrua; nam quidquid homo reddit Deo per dictos actus religionis, totum est sub ratione cultus, vel gloriæ, ac honoris Dei, semperque in omnibus attenditur ratio divinæ excellentiæ; nam cum homo agit gratias Deo, respectum habet ad excellentiam ejus, nimirum, ut aliter et sub alia æstimatione illi agantur quam homini; et sic de aliis; ergo hoc satis est ad unitatem virtutis. Antecedens declaratur amplius, quia homo reddendo Deo hæc debita, nullum commodum vel utilitatem ei afferre potest, nec proprie dominium ejus augere, quia ipse ex se, et ex sua potestate et actione, est supremus dominus omnium; ergo solum superest ratio cultus, et honor, quæ in his omnibus actionibus religiosis intendi possit. Ergo licet in modo colendi, vel in qualitate debiti sit in eis aliqua diversitas, illa convenientia in ratione cultus cum connexionem in eadem excellentia Dei, erit sufficiens ad unitatem habitus et virtutis.

7. *Secunda ratio ex eo sumitur, quod non sint sine necessitate multiplicandæ entitates.* — Tandem, quia sine necessitate cogente non sunt multiplicandæ res, præsertim illæ quæ tantum sunt propter necessitatem operandi; jam vero admisimus distinctionem inter quamdam justitiam ad Deum, seu inter pœnitentiam, et religionem propter aliquam objectorum diversitatem; sed ad hæc duo membra possunt facile reduci omnes actus,

quibus Deo debitum reddimus; nam si qui videntur magis rigorosum debitum solvere, quam religio observet, pertinebunt ad justitiam erga Deum, et omnes alii ad unam religionem spectabunt; ergo. Unde confirmatur, quia illa virtus justitiæ ad Deum una esse censetur; nam si justitia commutativa ad hominem unica est, multo magis illa justitia ad Deum, quæ commutativam imitatur, quantum potest; ergo etiam virtus religionis, prout ab illa condistincta, erit unica species virtutis. Est enim æqualis ratio, nam sicut justitia illa intendit divinum jus illæsum conservare, et in hoc fine connectit omnes actus suos, etiamsi varii esse videantur, ita religio intendit cultum integrum et completum divinæ excellentiæ tribuere, et omnes actus exercet, ut habent connexionem in hoc adæquato motivo.

8. *Juxta primam sententiam in tres habitus tota religio tripartitur, fidelitatem, gratitudinem, et latriam.* — Utraque pars habere videtur suam probabilitatem, ut argumenta facta ostendunt. Juxta priora vero argumenta, maxime distingui possent in latitudine hujus virtutis tres habitus, quos fidelitatem ad Deum, gratitudinem ad Deum, et latriam, possumus appellare. Nam latria proprie respicit divinam excellentiam, ut sic, quam suis actibus, tanquam signis honoris et excellentiæ, protestatur, et ideo unica sub illa saltem ratione esse videtur; tum quia ratio debiti videtur eadem, cum immediate ex eadem excellentia nascatur; tum etiam quia illa distinctio signorum materialis esse videtur; tum denique quia observantia erga homines, quando eandem excellentiam respicit, una est, licet ex parte personarum, vel signorum aliquam variationem actuum, imo et obligationum admittat, ut docet D. Thomas 2. 2, quæst. 102, art. 1, ad 2. Ad hæc, latria est tanquam observantia ad Deum; ergo erit in se una. Gratitudo autem non fundatur in excellentia, sed in beneficio accepto, et magis exhibet et profitetur grati animi significationem, quam protestationem divinæ excellentiæ, et ideo videtur præ se ferre diversam honestatem, sicut etiam diverso fundamento nititur: ideoque non est improbabile, ad officium hoc constituendam esse specialem virtutem ad Deum, ut sensit Cano, in Relect. de Pœnit. Quod si hoc de gratitudine admittitur, majori ratione de fidelitate ad Deum idem sentiendum est; fundatur enim proxime non in sola excellentia Dei, neque in actione Dei

CAPUT IX.

QUEM PERFECTIOE ET EXCELLENTIÆ GRADUM HABEAT RELIGIO INTER VIRTUTES OMNES.

erga homines, sed potius in actione hominis erga Deum, et ideo diversam rationem honesti habet, ac proinde propriam virtutem postulare videtur. Præter has autem rationes non apparet alia probabilis ad multiplicandos plures religionis habitus. Et ita hæc pars visa est mihi probabilis in 4 tom., saltem quoad distinctionem simplicium habituum. Nam potest quis dicere, ex tribus illis habitibus coalescere unam virtutem religionis, quæ aliquam unitatem habet, ex eo quod respicit adæquatam observantiam et cultum Dei, quæ sine illis tribus habitibus consistere non potest, et ideo inter se habent connexionem aliquam. De quo modo loquendi contendendum non est, cum modus distinctionis, vel unitatis jam declaratus sit, et congruum sit ita loqui, saltem propter communem usum.

9. *Probatitas alterius partis quæstionis expenditur.* — Nihilominus etiam potest probabiliter defendi, unam ac simplicissimam esse virtutem religionis, quæ omnes illos actus exercet. Quod certe de virtute per se infusa facilius defendi ac credi potest, quia non acquiritur per actus, nec dat tantum facultatem operandi, sed est quasi potentia quædam, quæ facilius admittit specificam distinctionem in suis actibus. Infunditur autem hæc virtus per se primo, ad digne et cum debita reverentia tractandum omnia, quæ ad exhibendam Deo servitutem illi debitam, ratione suæ excellentiæ et supremi domini, pertinent. In quo objecto et fine videtur esse sufficiens unitas, ut virtus ipsa una sit. Maxime quia tota illa varietas, quæ est in actibus hujus virtutis, habet connexionem quamdam ratione unitatis divinæ excellentiæ, quæ tota in quolibet illorum actuum semper attenditur. Nam etiam cum Deo gratiæ aguntur, habetur ratio divinæ excellentiæ, et ratione illius intelligitur, illi esse singulari modo debita animi gratitudo. Unde si solam honestatem grati animi spectes, non oportebit ad aliam virtutem recurrere, præter communem gratiam; ergo, ut elevetur aliquo modo respectu Dei, necessario debet observari divina excellentia, et ita consurgit quædam gratitudo reddens honorem Deo, et reverentiam excellentiæ ejus, et ita jam operatur ibi religio. Idemque cum proportionem de fidelitate dicetur. Quare melius dicimus, omnes hos actus esse unius latriæ, atque ita latriam, seu religionem esse unam simplicem virtutem, saltem infusam. Nam de acquisita probabile est, quod in alio loco insinuavi.

1. *Religionis virtus theologialium cuique cedit in excellentia et dignitate.* — Divus Thomas 2. 2, quæst. 81, art. 6, similem proponens quæstionem, solum comparat religionem ad alias virtutes morales, nec sine causa; quia, cum ostensum sit illam non esse virtutem theologalem, tanquam manifestum supponit, religionem esse inferiorem virtutibus theologis. Nec immerito, ita enim sentiunt communiter Theologi, et sumitur ex illo Pauli, 1 ad Corinth. 13: *Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria hæc.* Ubi illis tribus quasi per antonomasiam tribuit excellentiam et eminentiam virtutis, ideoque de illis solis est certa, et indubitata sententia, esse virtutes per se infusas: de cæteris enim solum est opinio probabilior. Quare in illis principaliter, et quasi essentialiter consistit supernaturalis justitia infusa, ut sumitur ex Tridentino, sess. 6, cap. 7. Ratio denique est, quia perfectio virtutis est, ut conjungat mentem Deo, saltem ut fini; ergo illæ virtutes, quæ immediatius et perfectius attingunt Deum, perfectiores sunt cæteris, quæ remotius in Deum ordinantur; sed virtutes theologales propinquius et perfectius attingunt Deum, quam religio, ut ex supra dictis constat; sunt ergo perfectiores illa.

2. *Pia voluntatis affectio religione perfectior est.* — Solum posset quispiam dubitare de habitu piæ affectionis, qui comitatur fidem, prout est in intellectu. Nam de illo non procedit ratio facta, quia non immediate nos unit Deo, nec, præcise spectatus, est virtus theologica, ut supra dixi, sed magis est moralis. Unde cogitare quis posset, cum religio præfertur omnibus virtutibus moralibus, illi etiam habitui præferri. Nihilominus existimo fidem quoad illum habitum antecedere, et præferri religioni, quia licet per se non sit theologica virtus, tamen per se est necessaria ad quamdam theologiam virtutem, ejus est quasi moralis forma. Item versatur circa nobilissimam materiam, puta intellectum, quem captivat in obsequium fidei, unde ex hac parte superat religionem, et ex alia non est inferior in attingendo Deum in se, quia per illam materiam nobilissimo modo, et immediate illum attingit; plus est enim ad Deum